

## פאול צלאן – משורר, מתרגם וסופר



**רקע** צלאן נולד במשפחה [יהודית אורתודוקסית](#) דוברת גרמנית תחת השם פאול אנציל (השם צלאן, שבו בחר להיקרא מאוחר יותר, הוא למעשה סיכול אותיות של אנציל). הוא גדל בעיר צ'רנוביץ, שהייתה עיר רב-לאומית, ואת השפה [הרומנית](#) למד צלאן מחבריו למשחקים. אביו, לאו, היה [ציוני](#) ורצה שבנו יתחנך בשפה [העברית](#) ולעומתו, אשתו עמדה על החינוך בשפה הגרמנית. דודתו, מינה, שהתגוררה יחד עם משפחתו, עלתה בשנת [1934](#) ל[ארץ ישראל](#). לאחר טקס [בר המצווה](#), זנח צלאן את העברית והציונות, היה ל[סוציאליסט](#) ולתומך נלהב של הצד הרפובליקני [במלחמת האזרחים הספרדית](#).

בשנת 1938, לאחר שהונהג ברומניה [נומרוס קלאוזוס](#) נגד היהודים, נסע ל[צרפת](#) (שם התגורר דודו ברונז שרגר, שנרצח לאחר מכן [בבירקנאו](#)) כדי ללמוד [רפואה](#) בעיר [טור](#) Tours. נסיעתו ל[פריז](#) דרך [ברלין](#), הביאה אותו לשם בדיוק [לליל הבדולח](#). לאחר [האנשלוס](#) שב לצ'רנאווצי ללימודים באוניברסיטה המקומית רבת היוקרה. בשנת [1940](#), בעקבות [הסכם ריבנטרופ-מולוטוב](#), נכנסו הכוחות הסובייטים ל**בוקובינה** ועד מהרה הכיבוש הסובייטי ניפץ את אשליות צלאן לגבי [הקומוניזם](#) וה**סטליניזם**. מיד עם כניסתם ביצעו הסובייטים שינויים בירוקרטיים משמעותיים באוניברסיטה המקומית, שם למד צלאן שפות לטיניות, ופתחו בהגליות ל**סיביר**.

בשנת [1941](#) הגיעו הגרמנים. הנאצים יחד עם אוהדיהם הפשיסטים הרומנים הקימו [גטאות](#) ליהודים והטילו עליהם [עבודות כפייה](#). [בית הכנסת](#) העתיק, שגילו היה כשש מאות שנה, נשרף, חלק מהיהודים הוגלו והנותרים נכלאו בגטו. כאן, בתוך הגטו, האזין צלאן לשירים [ביידיש](#), תרגם לגרמנית [סונטות](#) של [שייקספיר](#) והמשיך לכתוב את השירה שלו. לפני שחוסל הגטו אולץ צלאן לבצע עבודות כפייה כמו ניקוי הדואר המרכזי, איסוף הספרים הכתובים [רוסית](#) ושרפתם. המושל וראש העיריה התחילו את שילוח היהודים בלילות [שבת](#) של חודש יולי 1942. אביו ואמו נעצרו ונשלחו בקרון בהמות ל**טרנסניסטריה**, ל**מחנות עבודה** בהם מתו שני שלישי מהמוגלים. באותו לילה צלאן לא היה בביתו ומאוחר יותר סיפרו לו שהוריו הובלו במצעד כפוי למחנות עבודה ושם אביו מת מטיפוס, ובראשה של אמו ירו כשהייתה תשושה ולא הביאה יותר תועלת. [הצבא האדום](#) שחזר וכבש את העיר הציל את צלאן מגורל דומה לגורל הוריו. ידידיו של צלאן יודעים לספר על רגשי האשמה הכבדים שנשא על כך שלא היה בבית כשנעצרו הוריו ומשום כך נשאר בחיים.

אף שהשתעשע ברעיון של [העליה לארץ ישראל](#), בגלל עליית [האנטישמיות](#) והשתלטות [הקומוניזם](#), בכל זאת נשאר ברומניה, בין השנים 1945-1947, ב**בוקורשט**, שם לקח חלק פעיל בחיים הספרותיים של הקהילה היהודית, תרגם ספרים רוסיים לרומנית ופרסם ספרים משלו תחת שמות עט שונים. המוטיב השולט ב**ספרות** הרומנית של אותה תקופה היה [הסוריאליזם](#). בוקורשט הייתה לבירת הסוריאליזם העולמי, לאחר שזה איבד מכוחו במדינת המקור, [בצרפת](#). צלאן יצר להנאתו שמות עט, לעצמו ולחבריו, בדומה לפעולתו של המשורר הפורטוגזי [פרננדו פסואה](#).

נוסח של **הפואמה "פוגת המוות"** (Todesfuge) הופיע בשנת 1947 בתרגום לרומנית תחת השם "טנגו המוות". למרות קיומו של רובד סוריאליסטי ניכר בפואמה, נראה שהריקוד והקונצ'רטו לקוחים ממצואות **מחנות הריכוז**. גם הפואמה "לילה וערפל" (תרגום של Nacht und Nebel שהיה צו גרמני לשפיטת מתנגדי השלטון) משלימה תיאור של "אורכסטרט אושוויץ".

עם התהדקות השליטה הקומוניסטית ברומניה, נמלט צלאן **לוינה** בשנת 1947. בווינה התיידד עם **אינגבורג בכמן**, שבדיוק סיימה דיסרטציה על ה**פילוסופיה** של **מרטין היידגר**. הוא עזב את וינה לטובת פריז, אליה עבר בשנת 1948.

בפריז מצא מוציא לאור לאוסף הפואמות הראשון מפרי עטו, "החול שבעקבות" Der Sand aus den Urnen. בפריז פגש את הגרפיקאית זיזל לטרג'י Gisèle Lestrange, שאותה נשא לאישה ביום **21 בדצמבר 1952**, חרף התנגדות משפחתה האריסטוקרטית - ואשר ילדה מאוחר יותר את בנו היחיד, אריק. בשנים שלאחר מכן ניהלו בני הזוג תכתובת שכללה יותר משבע מאות איגרות. באיגרות מורגשת השפעת סגנונו של קפקא כמו ב"מכתבים לפליס" וב"מכתבים למילנה". הוא ניהל תכתובת רבת ערך ספרותי גם עם הסופרת והמשוררת היהודייה **נלי זק"ש**, כלת **פרס נובל לספרות**.

במהלך השנים נסע צלאן כמה פעמים לגרמניה, ואף נתן קורס באוניברסיטת **פריבורג**, שבו השתתף **מרטין היידגר**. תחילה התיידדו והיידגר העניק לו את ספרו "מה זה לחשוב" Was heißt Denken, אך מאוחר יותר, כשצלאן קרא את ספריו וגילה את הערצתו המוקדמת למשטר הנאצי, הצטננו היחסים וצלאן גם רמז לכך בשירתו.

צלאן עבד כפרופסור לגרמנית בבית הספר היוקרתי **אקול נורמל סופרייר** וגם עסק בתרגום. פאול צלאן התאזרח בצרפת בשנת **1955**. בשנת **1965**, בפריז, פגש ישראלית, ידידת נעורים בשם אילנה שמואלי וחיידש את הקשר איתה. השניים התכתבו רבות ובשנת 1969 ערך ביקור קצר בישראל, שם הכיר את **גרשום שלום**, הופיע בערים שונות ודיקלם משירתו, נאם בפני סופרים ישראלים וטייל עם אילנה שמואלי ב**ירושלים**. באפריל 1970 התאבד בטביעה ב**נהר הסן**.

ברומניה תרגם צלאן מגרמנית לרומנית את יצירותיו של **פרנץ קפקא** ולקח חלק בכתב העת היוקרתי "המאה ה-20". שירתו הגרמנית ובמיוחד הפואמה Todesfuge הושפעו בחוזקה מ**השוואה**. הפואמה הבוגרת, "הצרות" Engführung, מהווה למעשה כתיבה מחודשת של "טנגו המוות", אך בלשון נואשת יותר. שירתו הבוגרת הופכת בהדרגה למוצפנת יותר, מקוטעת ומתמקדת בהברות בודדות. היא ניתנת להשוואה עם ה**מוזיקה** של **אנטון וברן**. יש מבקרים הטוענים שצלאן ניסה לקעקע את השפה כדי לבנות אותה מחדש מהיסודות. עוצמת שירתו ניזונה מהצורך להביע במילים, שלא תמיד השפה יכולה לספק, עדות על ההתרחשות. **ז'אק דרידה**, בספרו "שיבולת", מביא את שירתו של צלאן כדי להדגים את כוחו של תהליך ההרס.

**פאול צלאן נחשב לאחד מגדולי המשוררים האירופאים בתקופה המודרנית.**

**סגנונו של צלאן** קיימת מחלוקת האם לסווג את שירתו של צלאן כסוריאליסטית, או לפחות כזן מיוחד של סוריאליזם. שירתו אניגמטית, מינימליסטית וגדושה רעיונות; כל מילה היא ארמז או אילוזיה, כל צירוף יוצר משמעות.

בשירת צלאן יש ביטוי חזק לארס פואטיקה ולשימוש בניגודים משתלבים, כמו החלב (סמל ללובן) השחור, הקברים (שמקומם המקובל בקרקע) באוויר, פרח (סמל ההתחדשות) האפר (סמל המוות והחידלון) וכך גם שתי דמויותיו ביצירת הפרוזה שלו, "מסע בהרים". שתי הדמויות הם שני יהודים, בני דודים (בני משפחה, המשפחה מאחדת), האחד קליין (קטן) והשני ניגודו, גרוס (גדול).

מוטיב החפירה (כנראה, בעקבות חוויותיו בגדוד העבודה שאליו נשלח בתקופת המלחמה) עולה שוב ושוב בשירתו של צלאן כך "הקבר שנחפר ברקיע" בפוגת מוות וכך החופרים בשיר "אדמה הייתה בהם והם חפרו", שיר שמפרשים אותו כעוסק בזוגיות, בנישואים.

צלאן שילב בשיריו מילים משפות שונות. כך למשל, בשיר *In Eins*, בארבע השורות הראשונות הוא עושה שימוש בארבע שפות: גרמנית, עברית, צרפתית וספרדית. המילים הנוכריות, המובאות מהשפות השונות, מוסיפות לקושי הפיענוח של שיריו, ובמיוחד אמור הדבר לגבי המילים העבריות, הזרות לקוראים האירופאים יותר מיתר השפות. חביב היה על צלאן השימוש במילים עבריות בעלות הקשרים דתיים-ליטורגיים, כמו: קדיש, יזכור, תקיעה, קומי עורי ועוד.

שימושים שעשה צלאן בלשון נופל על לשון, כמו בשיר "קטבים", שבו השתמש במילים *du betest, du bettest* (להציע מיטה, להתפלל), מוסיפים לחוויית הקורא, והופכים את יצירתו לקשה לתרגום.

גם ללא השירה שנחצבה מתוך האודים העשנים של השואה, עמד צלאן המשורר והרעיק על קוראיו חוויות המובעות בלשון משוררים משובחת, כמו בבית זה:

**עיני יורדת אל ערוות האהובה,  
אנחנו מסתכלים זה בזו,  
אנחנו אומרים לעצמנו דבר סתר,  
אנחנו אוהבים זה את זה כמו פרג וזיכרון,  
אנחנו ישנים כמו יין בקונניות,  
כמו ים בקרן הדם של ירח.**

שירתו הבוגרת הופכת בהדרגה למוצפנת יותר, מקוטעת ומתמקדת בהברות בודדות. היא ניתנת להשוואה עם המוזיקה של אנטון וברן. יש מבקרים הטוענים שצלאן ניסה לקעקע את השפה כדי לבנות אותה מחדש מהיסודות. עוצמת שירתו ניזונה מהצורך להביע במילים, שלא תמיד השפה יכולה לספק, עדות על ההתרחשות. ז'אק דרידה, בספרו "שיבולת", מביא את שירתו של צלאן כדי להדגים את כוחו של תהליך ההרס.

דימוי נוסף של צלאן, שעשה לו כנפיים והיה לדימוי קאנוני, הוא דימויו של השיר כמכתב בבקבוק. בנאום שנשא לרגל קבלת הפרס הספרותי של העיר ברמן אמר צלאן:

כי השיר אינו חסר זמן. כן, הוא טוען לאינסופיות, מבקש לשלוח ידו דרך הזמן והלאה – אבל דרך הזמן, לא מתוך עקיפת הזמן. השיר, אפשר שהוא דואר-בקבוק הנשלח מתוך האמונה כי אי-שם ואי-מתי יישטף אל היבשה, אולי אל יבשת הלב. שירים שרויים אף הם מבחינה זו בדרך: הם הולכים אל משהו.

אל מה? אל משהו העומד פתוח, פנוי, אולי אל "אתה" שאפשר לדבר אליו, אל מציאות שאפשר לדבר אליה. מציאויות כאלה, כך אני סבור, הן-הן עניינו של השיר. אלה הם מאמציו של מי שלראשו טסים כוכבים מעשה ידי אדם, והוא חסר קורת גג ומתוך כך מופקר עד אימה במרחב הפתוח – מי שהולך עם הווייתו אל השפה, פצוע מציאות, מבקש מציאות.

**מותו של צלאן** בתחילת מאי 1970 נמצאה גופתו של צלאן בנהר הסן. ההנחה היא שהתאבד בקפיצה מגשר מירבו למים הקרים מאוד בעונה זו, כנראה בעקבות דיכאון מתמשך, שכלל גם כמה אשפוזים.

אוביד ס. קרוחמלניצ'אנו, שפגש את צלאן זמן לא רב לפני מותו, כתב עליו:

"ידעתי, שבעקבות המלצת רופאיה, עזבה אותו רעייתו לאחר שניסה פעמיים להרוג אותה במהלך התמוטטויות עצבים שהיו לו. פאול היה אדם שמח, חברותי, מקסים. בפריז מצאתי אותו ידידותי, מבקש לשמוע כמה שיותר על אודות ידידיו הוותיקים, אך חיוניותו נעלמה. התלוצץ לעתים רחוקות ושב לרעיון, שיש נגדו קנוניה בעיתונות הספרותית הגרמנית ובקרב אנשים, שאינם יכולים לשאת את הרעיון, שיהודי יעמוד בהשוואה לגאורג טראקל או אפילו לפרידריך הלדרלין. הוא ניפח מאוד האשמת פלגיאט אווילית מאיוואן גול, שנדחתה על הסף והייתה ללעג... לפני שהטיל את עצמו לתוך הסן שוטט הלך ושוב בסביבות פריז. אמיל צ'יוראן סיפר לי, שהיה לו הרושם, שראה אותו באותם הימים עובר לידו, מנותק כליל ומדבר אל עצמו."

#### פאול צלאן והמרחב התרבותי האירופאי

אמיל צ'יוראן, המוזכר בציטוט, איפיין פעם את צלאן באומרו:

"צלאן אינו אדם בשר ודם, הוא פצע המדמם ללא הפסק."

#### הרשת הספרותית - למי שייך צלאן

מועד מותו המדויק אינו ידוע; במרץ 1970, בפרייבורג, קרא צלאן משיריו לפני קהל, שכלל גם את מרטין היידגר. היידגר כתב לצלאן והודה לו על האירוע. לאחר חזרתו לפריז פגש צלאן את בנו בפעם האחרונה, ונעלם. ב-1 במאי נמצאה גופתו בנהר הסן, לא רחוק מגשר מירבו. לא נמצא מכתב התאבדות. כעבור שנים, ב-1994, שם קץ לחייו גראסיס לוקה, ידידו של צלאן, באותה דרך, בטביעה במי הסן.

**הביקור בישראל** ב-1960 נשא צלאן **נאום**, שכונה לאחר מכן "נאום המרידיאן", ובו סיפר על חיפושיו אחר מקום המוצא שלו לפי מפת ילדותו, מקומות שאינם בנמצא, אך הוא יודע איפה היו צריכים להיות, ושם הוא מוצא דבר מה, משהו שמחבר אותו, בתוך עצמו ואפילו עם הטרופים, מוצא **מרידיאן**. בכך ביטא צלאן את תפקיד השירה עבורו – "מעין שיבה הביתה" אל שום-מקום, אל **אוטופיה**. ביתו של צלאן (הוריו וסביבתם) נכחד ב**שואת יהודי רומניה**; את מחוז מכורתו עזב; במחוזות שבהם דוברים את שפת אמו, הגרמנית, אינו רוצה לגור, ובצרפת, שבה התגורר, אינו חש בבית; היכן ביתו, אם כן? תשובה חלקית לכך נתן בנאום המרידיאן, אך לתשובה זו יש המשך: במהלך **שנות ה-60** שב צלאן ל**עברית** ו"גילה" את **ישראל**. הוא עסק בתרגום שירה מעברית

מודרנית, בין היתר שיריו של [דוד רוקח](#). [מלחמת ששת הימים](#) גרמה לו לנקוט בעמדות ציוניות פומביות – הוא התגייס להגנת ישראל ב**מדיה**, לצד [אז'ן יונסקו](#), עמדותיו הציוניות הנלהבות התבטאו גם בתכתובת שלו עם רעייתו והוא גם כתב שיר ציוני. בשנת 1965, בפריז, פגש צלאן ישראלית בשם אילנה שמואלי, שהייתה תלמידה שלו לצרפתית בצירנוביץ, וחידש את הקשר איתה. השניים התכתבו רבות, ובשנת 1969 ערך ביקור קצר ב**ישראל**, שם הכיר את [גרשם שלום](#), הופיע בערים שונות ודיקלם משירתו, נאם בפני סופרים ישראלים ודיקלם משירת [ביאליק](#), בעברית, בביתו של [יהודה עמיחי](#). הוא פגש את [נתן זך](#), הראשון שתרגם משיריו לעברית וגם הגדיר את צלאן כגדול המשוררים היהודים של המאה ה-20, וכן פגש את [דוד רוקח](#), את [זן פגיס](#) ועוד רבים אחרים. בעקבות טיול עם אילנה שמואלי ב**ירושלים** חיבר 19 שירים על ביקורו. המארכת שלו, שמואלי, כתבה ספר המבוסס על ביקור זה. הקשר בינו ובין אילנה נמשך בהתכתבות מתרחבת ובביקור של אילנה בצרפת ונקטע רק עם מותו. כתוצאה מהביקור בירושלים התפתחה התכתבות גם בין צלאן ובין יהודה עמיחי.

**פרשת גול** קלייר גול, [אלמנתו](#) של [איוואן גול](#), האשימה את צלאן בכך שביצע [גניבה ספרותית](#) משירי בעלה המנוח. בסתיו 1949, בעקבות המלצתו של ידיד משותף, [אלפרד מרגול-ספרבר](#), ביקר צלאן בביתם של איוואן וקלייר גול והגיש להם במתנה עותק של ספר שיריו, שיצא לאור בווינה, אך נגנז על ידו בגלל טעויות דפוס רבות. איוואן גול התרשם משיריו, ובהמשך נשמר הקשר, ובביקוריו אצלם הציג להם צלאן שירים שלו שהופיעו בכתבי עת שונים. צלאן המשיך לבקרו עד מותו של איוואן במרץ 1950. לפני מותו ביקש איוואן מצלאן שיתרגם את שיריו הצרפתיים לגרמנית. צלאן הבטיח לעשות זאת, והכין שלושה כרכים של תרגומים, שנמסרו לאלמנתו של איוואן. האלמנה פרסמה את התרגומים ב**שווייץ**, אך הציגה אותם כמעשה ידיה. היא המשיכה לפרסם יצירות של בעלה, שלא זכו להופיע בחייו, בכרך שנקרא, *Traumkraut* אשר לא זכה לתהודה. יצירות אלה, לדעת צלאן, היו מעשה ידי האלמנה, והיו מבוססות על ספר שיריו הווינאי. ב-1952 הופיע כרך השירים של צלאן, "פרג וזיכרון", (*Mohn und Gedächtnis*) "שגם הוא היה מבוסס, בחלקו, על ספר השירים הווינאי, וזכה להצלחה גדולה. קלייר גול הפיצה את השמועה שהספר החדש, "פרג וזיכרון", מבוסס על כתבי בעלה המנוח. היא פרסמה את טענותיה מעל כל במה מזדמנת, וב-1960 אף הגישה [תביעה](#) משפטית נגד צלאן. גם אחרי מותו של צלאן נמשך המסע של קלייר גול: ב-1976 פרסמה [ספר זיכרונות](#) שבו התחשבה עם כל האישים שהכירה במהלך חייה, ובו האשימה את צלאן שניסה [לתקוף אותה מינית](#) בשנה שאירוע זה היה אמור להתרחש היה צלאן בן 29, וקלייר בת כפליים מגילו). היא אף הביעה שמחה על מותו, וטענה שהתאבד כדי להשקיט את נקיפות המצפון שלו. הביקורת קטלה את הספר של קלייר גול ואת טענותיה.

אף כי טענותיה של קלייר גול נדחו על הסף, הן הביאו לרינונים, והיו מי שמצאו בהן תחמושת לתקוף את צלאן בדרך עקיפה – במיוחד חוגים אנטישמיים בספרות הגרמנית. צלאן עצמו היה מוטרד מאוד מהשפעות מסע ההשמצה של גול, והביע את דאגתו בשיחות שונות ובתכתובת עם חבריו השונים.

## מיצירותיו של צ'לאן שתורגמו לעברית

- שושנת האין - מבחר שירים, מגרמנית - מנפרד וינקלר, תל אביב, ספרית פועלים, 1983.
- "פוגת המוות" – בתרגומו של שאול זנדבנק, הספריה החדשה
- "דבר מה יהיה" - מבחר שירים, ספר+קלטת, מגרמנית- בן-ציון אורגד עריכה-[טוביה ריבנר](#), תל אביב, ספריית פועלים, 1987
- סורג-שפה, שירים וקטעי פרוזה, ליקט, תירגם והוסיף הערות [שמעון זנדבנק](#), תל אביב, הקיבוץ המאוחד, 1994. ראש הטופס

## ביבליוגרפיה

- \* משהו על יהדותו ואופן כתיבתו של פאול צ'לאן – מאת מנפרד וינקלר
- \* וויקיפדיה באינטרנט



הקבר של צ'לאן בבית קברות סמוך לפריז